

פרק ששי: האזרח מול העיר האידיאלית

1. עיר ואזרח.

בסוף המאה הששית החלה התגבשותה של העיר היוונית; אך צורתה היתה עדיין גולמית, אפילו גסה, והחיים שהכילה היו משמעותיים יותר מאשר כלי הקיבול עצמו. עד המאה הרביעית היתה אתונה, הגאה בערי אטיקה ואסיה הקטנה, קטנה יותר מעיירה כפרית, הן בסידור רחובותיה והן בבנייה. רק לקראת סוף המאה היה ניתן להעיף מבט לכיוון ה-אקרופוליס ולראות את שורת העמודים והגמלון המפוסל של ה-פארטנון החדש, כדי להאמין שתהליך אחר היה כאן בעיצומו: פעם נוספת החלה הרוח לעלות ולצמוח מתוך התווה ובוהו.

תמונת המציאות של העיר ההלנית, אשר התבררה לנו מהעדויות הרבות שמקורן באתונה, מנוגדת לזוהר הלבן אותו תיארו וינקלמן (J.J. Winckelmann) וממשיכי דרכו; זאת משום שה-הלנופילים (אוהבי יוון) העניקו לעיר האמיתית טוהר וראציוליות שנראו אולי במתימטיקה של פיתאגוראס או בלוגיקה של פארמנידס (Parmenides), אך מעולם לא אפיינו אפילו את הרבעים הקדושים בעיר הקדומה. כמו פסל לאוקון (Laocoon) הנערץ, היו אלה תכונותיה של המאה השלישית. המאה החמישית מנוגדת באותה מידה לתמונה שנתרה לנו מהמוח היווני של תקופה זו, בהדגישנו את הסדר הפנימי, את אהבת המושלמות המופשטת - אנו נוטים לשכוח את היבטי החיים היווניים האלימים וחסרי ההגיון אותם ניתן למצוא בדראמות הטראגיות, או את המשחק הגס והארציות הבורה אותה פוגשים אצל אריסטופנס.

בעיר המוחשית, הנראית לעין, היו מקרים רבים של חוסר שלמות: חוסר הסדר בגידול, התסיסות והפסולת של החיים, שיירים, שלא נקברו, של צורות שלא היתה בהן עוד רוח חיים, שרידים של דרך החיים הכפרית, שטרם הותאמה לאתגרים ולמבחנים התמידיים של החיים האורבניים. עיר כזו יכולה היתה להציג ריכוזים רגועים בצורה רבת משמעות - יבין זאת מי שטיפס במעלה התלול של ה-אקרופוליס ב-אתונה, ולבסוף התבונן על המישור הרחב מגובה של מאה ושבעים מטר; אך אין לצפות כאן לסדר מתמשך או להרמוניות קבועות. עם זאת, שיר ההלל ומזמור ההנאה, אותו שר המתבונן בליבו כשהסלעים נעלמים והפארטנון עצמו נחשף לעין, מתחזק עוד יותר לנוכח הניגוד בין המבנה הנישא לבין הערוב המקרי וההמולה של העיר שמתחת. לא אסתטיקנים חוורי פנים או ביורוקרטים עכבריים יצרו את ההבדלים החזותיים האלימים האלה, או את הצבעים העזים, הקיימים היום רק בסלע, בשמים ובים. אתונה היתה יצירתם של אנשים, "מוכנים", כפי שאמר אלקאאוס (Alcaeus), "להשתמש בכל משאביהם".

המקור הקרוב ביותר להשוואה עם הצורה האדריכלית של העיר ההלנית אינו שרידי המבנים עצמם אלא "המשתה" של אפלטון. זוהי מסגרת הגיונית ומובעת בבהירות; ההצהרות הנלהבות, האתגרים והמלים הגבוהות שנאמרו בהשפעת המשקה יצרו מתח אסתטי המתמוטט לבסוף, כשם שהתמוטט בעיר כאשר ירדו אנשים מהאקרופוליס אל השוק או פילסו את דרכם - יותר לפי אינסטינקט מאשר בעזרת סימנים בולטים לעין - בינות לסבך הסמטאות והרחובות ללא מוצא, שהובילו כל אחד למחוז חפצו.

האם עירם של אפלטון ו-פרמנידס, עיר של כל טוב ויופי אשר במוחה, כפי שאמר אנאקסאגוראס (Anaxagoras), "מניחה דברים לפי סדר", וצורות האמנות משקפות מושלמות על-טבעית - האם כל זה רק אשליה? האם לא צמחו המבנים של פידיאס מתוך תפזורת הסדנאות, הסוכות, מכלאות הצאן והמקדשים - מתוך בקתות הבוץ שאינן ראויות להקרא בתים? האם לא נוכל למצוא בעיר את הסדר והבהירות של הנפש היוונית? המקום הטוב ביותר להצגת היחס הפאראדוקסלי שבין הנפש והגוף הינו הגוף החברתי אשר הפך לנוף אנושי או לעיר - הפוליס, ובעיקר אתונה. היבט אחד - של הסדר שמצאנו בנפש היוונית - אכן עבר לעיר במשך התקופה ההלניסטית המאוחרת; אבל העיר של המאה החמישית היתה הרבה יותר אורגנית וקרובה לליבת הקיום האנושי. סדר זה התפתח כרעיון במאה השביעית והששית - איחוד חיתתי של ניגודים, הגבלה ושפע, משמעת אפולונית והזיה דיוניסית, שכל הגיוני ואינטואיציה עיוורת, המראה אל על ובוססות ברפש: ההיפך הגמור של כל מה שמוגדר היום כקלאסי. המוצר העילאי של נסיון זה לא היה סוג חדש של עיר, אלא סוג חדש של אדם.

במשך פחות מדור אחד - בין 480 ל-430 לפנה"ס - קיבלה הפוליס בפעם הראשונה צורה אידיאלית שהבדילה אותה מהערים והכפרים הקודמים; הצורה האידיאלית לא נוצרה באבן, אלא בבשר ודם. בהמשכיות מופלאה של אזרחיה הפך הסדר החדש לגלוי לעין ותפס את מקומם של קוי המתאר הארכאים, את השיגרה העיוורת, את הנוהגים

השאננים. היוונים הוסיפו לעיר מרכיב חדש, שהיה מוכר היטב לתרבויות קודמות - ומסוכן לקיומה של כל שיטה המבוססת על כוח שרירותי או סמכות סודית: הם הציגו את האזרח החופשי. כמו הגיבורים הבודדים של סופוקלס, האזרח היה מלך - אם לא אל - בזכות עצמו; פועל לבדו ומנסה באמצעות חוכמתו "להרים ידו מעל הגורל".

האזרח החשיב כרכושו הפרטי את כל מה שהיה ברשות העיר; בין אזרחים ובין חברים אסור שיהיו סודות, חומות מקצועיות או הנחות של חוסר שוויון. האזרח החופשי מלידה לא היה חייב דבר למיטיבו המלכותי ולתפקיד הכלכלי או הרשמי שמלא. הוא השיב לעצמו את המקום שהיה לו בתרבות הכפר - שם היה קודם כל אדם, בו התגלמו כל המימדים האנושיים וכל חלקי החיים היו פתוחים וקלים לגישה. זה היה האידיאל; דרך יכולתו ליצור תבנית מאידיאל זה - ולא בגלל כשלונו בכך - אנחנו מסוגלים להעריך נכונה את הפוליס היוונית.

2. צורת העיר ההלנית.

לפני שנבחן את האזרח האידיאלי בעצמו, הבה נתבונן בקפידה בעיר - הרחוקה מלהיות מושלמת - אשר הביאה לקיומו. בחינה זו עשויה לשנות את התפיסות הקודמות שלנו לגבי התכונות הנדרשות מסביבה נוחה ומתאימה להתפתחות אנושית. יתכן שנגלה כי השלמות המוגמרת - אותה אנו רואים כעדיפה - עלולה להיות בעצם אמצעי להרס או עיכוב ההתפתחות.

האקרופוליס היה לב העיר, מרכז הפעילויות החשובות ביותר בה ומקור קיומה המוחלט; זאת משום שמעל לכל האקרופוליס היה משכנם של אלי העיר כמו גם של המשרות הקדושות, שנוצרו בכוח הטבע או ההיסטוריה. דימוי האקרופוליס האתונאי צומצם יתר על המידה לבנינים הבולטים שבו - ומעל לכל ל-ארכטאום ול-פארטנון; אך מאחורי בנינים אלה היה המקור הן לכוחם האסתטי והן לכל פעילויותיהם: הסלע המוצק שהעלה את הבנינים הללו לשמים, סלע בו יוצרים הגוונים הכחולים והורודים ניגוד עם השיש שמעליהם, ואשר קוי החתחתים שלהם מנוגדים לגיאומטריה הנשגבת של המקדשים.

אכן היה זה הר קדוש, ונתונו הפרימיטיביים המקוריים עזרו לעשותו כזה: המערות, הקברים, הנקיקים והמעיינות - לא פחות מאשר המקדשים המאוחרים יותר ושאר המבנים והאתרים הקדושים. האקרופוליס המה אלים ונימפות עוד לפני שנבנה המקדש או הארמון הראשון - אותם אלי שאול, אלי האדמה והגהינום, אשר הפכו את דלפי למוקד קדוש ואשר עדיין לא איבדו לחלוטין את כוחם המאגי או את המסתורין שבהם. העמידה בלילה מול האקרופוליס או הירידה במדרונות התלולים המובילים מהאיצטדיון ב-דלפי, דרך חורשות עצי הזיתים ועד לים - אפילו באור יום - הן נסיון דתי שעולה על כל נוסחה מודעת אחרת.

על האקרופוליס התקבצו המקורות האמיתיים של העיר העתיקה - המעין והמערה הפליאוליטיים, הקיר והמתחם הקדוש הניאוליטיים, מהארמון והמבצר המלכותיים למקדש הקוסמי, מהמחנה והכפר המוגנים לעיר החזקה והגאה. שילוב זה של יתרונות טבעיים ועבודות מעשה ידי אדם אינו ניתן לחיקוי: לא בכל מקום הותר אחריו דימויה של העיר חותם כה עמוק על נפש האדם, כשם שהיה באתונה. אותה צורת מקדש - בניה מאסיבית בסגנון הדורי - כפי שנבנתה במאה הששית ב-פאסטוס, לא הצליחה לגרום לתוצאה דומה, למרות שמקדשיה היו רבים יותר ונשמרו טוב יותר מאשר האקרופוליס; זאת משום ש-פאסטוס שוכנת במישור, וההרים שהיו יכולים להעניק לה את קסמם נמצאים רק ברקע העיר.

פאסטוס היתה מלכתחילה מגובשת ואחידה יותר מאשר אתונה בכל התקופות, אפילו בימי ההלניסטים המאוחרים. בדיוק מסיבה זו לא היה לה מגע עם היסודות הפרימיטיביים עליהם שמרה אתונה ובהם עשתה שימוש מלא - כמו המיתוסים של המחזות הטראגיים והסדר האדריכלי של האקרופוליס, מקום בו הסלעים הקדמונים לא מראים זכר לכסות כלשהי, פרט לבנינים שנבנו עליהם. אם כך, המקורות הפרימיטיביים העמוקים ביותר והביטויים האסתטיים הנעלים ביותר התאחדו באקרופוליס, כשם שהתאחדו בכוכים, בפסלי המרזבים (gargoyles) ובקשתות הגבוהות של הקתדרלה הגותית. זהו ההסבר העיקרי לחיי העיר ולצורה שחיים אלה נתנו לבניניה - אפילו לחוסר הצורה של רבעי המגורים, שכמו הצפיפות בכפר הניאוליטי, לא היה חלק מהסדר הנעלה יותר. התגבשות מורכבת, אך ראשונית ומקורית.

בואו נעלה בשיפועים התלולים של האקרופוליס ונבחן את סידור המקומות והבנינים המקוריים - למרות שרבים מהם השתנו או נהרסו.

הצדדים הסלעיים התאימו יותר להגנה מאשר לבניה; מטרת הארכיטקט לא היתה להחליש את קוי הגובה או לאפשר תנועה נוחה, אלא לנצל את היתרונות האקראיים של

פני הסלע ושכבותיו בארגון בנינים ומונומנטים ללא נסיון להשיג ליכוד חזותי או רצף המתפתח לשיא, מלבד מיקום המקדש החשוב ביותר בפסגה; ללא צירים מנחים, המשכיות או התקדמות חזותית: לא נעשה כל נסיון להשיג סימטריה פרט לבנין עצמו, המוצג לראוה מכל ארבע צלעותיו ומשנה את צורתו בהתאם לזווית בה ניצב המתבונן. מספר מתחמים מקודשים מהווים נקודות ציון במסע למעלה: לעתים חשפו מזבח מצידם האחר, פעמים אחרות פסל של אל או גיבור, ובמקרה אחר נחשף לעין המטפס בנין קטן, כדוגמת מצבת הזכרון למקהלה של ליסיקראטס. מבנים אלה ניצבו במקומם במשך תקופה ארוכה, גם כשמנעו שימוש חשוב אחר בשטח; רק עם התפשטות רעיונות תכנון הערים והחלשות האדיקות הדתית הועבר חלק מהם ממקומם - תוך זהירות וכבוד מירביים - אבן לאבן לאתר אחר. מצבת ליסיקראטס (334 לפנה"ס) נשמרת היום בפארק קטן בבסיס המזרחי של האקרופוליס.

קשה לפקפק בקיומה של כוונה מודעת - במסגרת מגבלות המסורת - במיקומם ועיצובם של המבנים שעל האקרופוליס. אולי היה זה, כפי שהציעו לא מכבר, ניצול מתוחכם של האפשרויות החזותיות על ידי גישה חריגה ועקיפה. אך הצורה הגיאומטרית של הבנינים עצמם, שהיו בעלי תכנית עגולה או מלבנית, לא היתה חלק מתכנית שיטתית כלשהי. כל צורה היתה עצמאית, כוללת ושווה - ללא כל סדר חשיבות היררכי. בעובדה זו טמונה חשיבות סימלית רבה.

בעוד המבנים המרכזיים שעל האקרופוליס באתונה היו בסוף המאה הששית פשוטים למדי ולעתים אף גולמיים, הרי שניתן למצוא פשטות וחסיפוס בולטים עוד יותר בביתנים והסדנאות של האגורה - שם הציעו מוכר הנקניקים, צורף הכסף, רוכל התבלינים, הכדר וחלפן הכספים את מרכולתם. אם האקרופוליס ייצג את עומקה של העיר, עד המקורות הקדומים ביותר, הרי שהאגורה ייצגה את התרחבות העיר, בהגיעה מעבר לכל הגבולות המרחביים. פרט לפתיחות עצמה, לא היתה באגורה כל הבעה של אחדות: ניתן היה לבצע שם כמעט כל פעולה; היה אפשרי להקים שם בנין מכל סוג שהוא. תחילתו של סדר פורמלי יותר, עם קני מידה חדשים למרחב ויופי, כמו גם מודעות חדשה לעונג שבתכונות אלה, החלה להתרחש רק בשולי העיר. שם מצא את מקומו הגימנסיום החדש; שם החל להפציע סדר עירוני חדש - לא בתוך המהומה, אלא במרחב הטבעי.

צורות חדשות כאלה, ובעיקר התאטרון, החלו כהתאמות פשוטות של צורות האדמה: הישיבה על מדרון הגבעה המבורא מעצים הפכה לתאטרון בצורת חצי סהר, כשמול מקומם של הצופים הוכשר עיגול חלק ששימש כבמה להופעתם של הרקדנים והשחקנים. ההתפתחות היתה מהירה: השחקן הראשון הוצג בתאטרון ב-איקריה במחצית הראשונה של המאה הששית; הדראמה - שילוב של המצאה פורמלית ויצירתיות רוחנית - הגיעה לשיא הבעתה תוך מאה שנה. סופוקלס לבדו כתב מאה מחזות, ובמהלך מאת השנים שהסתיימו בשנת 406 לפנה"ס נכתבו והופקו כאלף ומאתיים מחזות. גידול דומה היה אופייני לתופעת הגימנסיום. כאשר פונקציות אלה של העיר השתחררו מהמסגרת הקיימת, תפסו הדת והפוליטיקה את האתרים המרכזיים של העיר. אך נוכחותם של הזכרונות ההיסטוריים והשימושים המסורתיים הקשורים לאתר עיכבו את ניצולו המלא. למרות שפאוסאניאס מתאר בנין ששימש כמקום הכנה לתהלוכות, הרי שהיתה רק כניסה אחת לאקרופוליס, והדרך ה-פאנאתנית היתה כה צרה, עד כי רק חמישה אנשים יכלו לנוע בה זה בצד זה.

אם היה בסידור האקרופוליס ביטוי למצבור מערכות היחסים המסורתיות - ולא סדר חדש וכולל - איך אפשר להגדיר את גיבוב הבתים שנערו בבסיס הגבעה - בתים שנבנו מלבנים גולמיות, גגות רעפים דלים, או אפילו בוץ וסכך ענפים שכיסו את הגגות ושיוו לבתים גסות כפריית? בתים אלה היוו את חלקה הגדול של העיר עד למאה הרביעית לפנה"ס ולעתים גם לאחר מכן, משום שבמועד כלשהו בין המאה השנייה והראשונה לפנה"ס איבחו דיקארקוס: "הדרך לאתונה נעימה, עוברת לכל אורכה בין שדות מעובדים. העיר יבשה ומקבלת אספקת מים לא סדירה. הרחובות אינם אלא שבילים ישנים ועלובים, הבתים דלים - ורק כמה מהם נמצאים במצב טוב יותר. בהגיעו בפעם הראשונה יתקשה הזר להאמין כי זוהי אתונה, עליה שמע כה רבות".

לכל היותר ניתן לומר על אתונה, כי רובעי העניים והעשירים שכנו זה בצד זה, וכי מלבד הבדלים בגודלם ובריהוטם הפנימי היה קשה להבחין בין אלה לאלה: במאה החמישית זכה עוני אצילי להערכה רבה יותר מאשר עושר חסר הדר - כבוד צבורי ושם משפחה ידוע היו חשובים יותר מאשר פרטי. הבתים, שהיו בני קומה אחת וגגות נמוכים, היקנו לרובעי המגורים חזות בלתי מתפתחת בדומה לזו המאפיינת היום את ערי היס התיכון - וכנראה ללא הצביעה בלבן המקובלת היום.

לא היתה מערכת רחובות ברורה כלשהי באזורי המגורים של ערים קדומות אלה. לעין המודרנית נראו אזורים אלה כהתגלמות האוריינטליות, כמו הפרדת הנשים שהיתה נהוגה באתונה. נתיבי המעבר היו רחבים מספיק לאדם המוביל חמור או נושא סל. לא

היה ניתן להגיע ממקום למקום מבלי להכיר את האזור על בוריו. העדר השיטתיות והכיוון זכה לשבחים מפי אריסטוטלס בהיותו אמצעי הגנה טוב במקרה שהאויב חדר מבעד לחומה החיצונית; אפילו בעידן ההלניסטי העריך פלוטארך את היתרונות הגלומים בגרימת מבוכה לאויב בסמטאות העיר.

אך בעיר לא היה ריצוף שימנע את הצטברות הבוץ באביב והאבק בקיץ; באיזור המרכזי לא היו גנים פנימיים או פארקים מוריקים, ונראתה רק תחילת בנייתן של טיילות ציבוריות, מוצלות בקשתות. בערים הגדולות יותר של המאה החמישית היה חוסר העקביות, אם לא החוסר המשוע של המתקנים הסניטריים, בבחינת שערוריה, כמעט התאבדות. עובדה זו תרמה להתפשטות המגיפה הגדולה בעת המלחמה ה-פלופונסית, שהביאה לאתונה זרם של פליטים. בשנת 432 לפנה"ס היתה אתונה כה צפופה, עד שהפליטים נאלצו להקים מחנות ארעיים על האקרופוליס, למרות אזהרות תקיפות של דלפי עצמה כנגד ריכוז שגוי זה.

כל עוד נותרו הערים קטנות יחסית, עם שדות פתוחים במרחק לא רב מהן, היה ניתן לסבול את החוסר בפתרונות סניטריים מתאימים. ערים ששכנו על שטח של מאה וחמישים עד ארבע מאות דונם ומנו בין אלפיים לחמשת אלפים תושבים היו יכולות להרשות לעצמן רשלנות-מה בטיפול בנושאים כגון סילוק אשפה והפרשות אנושיות. צמיחה עירונית יצרה צורך בטיפול מסודר יותר. אך אפילו בערים הגדולות לא היו, ככל הנראה, בתי שימוש צבוריים.

באשר לבתי שימוש פרטיים - ממצאי את החפירה מנוגדים לעדויות המלה הכתובה, שלעתים אף היא נושאת משמעות מעורפלת; חוקרים מודרניים לא מצאו כל סימן לקיומם של סידורים סניטריים בבתי ההלנים. תמיכה לכך נמצאת בפסקה מה-"אקלסיאסוזה" - בה מראה אריסטופאנס בעל בית עירוני הניעור משנתו ומחפש סביבו ללא הצלחה מקום לעשיית צרכיו - לבסוף ניסה לעשות זאת מול הקהל בליווי הערות מבדחות על עצם המעשה. מכאן ניתן ללמוד על העדר מנגנון אלמנטרי או תחושה כלשהי של כלימה גופנית; ביסוס נוסף לכך נמצא בהערותיו של קסנופון על צניעותם וטוהרם של הפרסים, אשר נמנעו מהצגה פומבית של פעולות ההפרשה שלהם.

השילוב של עדות חיובית ושליית היה עשוי להגיע להחלטיות כלשהי, אך אנו נתקלים בסתירות פנימיות - בעיקר במקום אחר בכתביו של אריסטופאנס - "שלום" - שם אומר טריגאאוס: "צווה על כל האנשים להיות שקטים, לכסות את התעלות הפתוחות ואת בתי השימוש באריחים חדשים ולסתום את חורי האורור שפתחו בעצמם". מכאן ניתן ללמוד כי לפחות בכמה בתים היו מתקני שירותים פרטיים, למרות שאין בנמצא עדות כלשהי להמשך ההפטרות מההפרשות. הנושא עצמו בודאי לא היה רחוק מהמודעות האתונאית, משום שהמחזה אותו צטטתי עוסק כולו בחיפושית זבל סימלית בערימת זוהמה; בהמשך המחזה ישנה התייחסות ל"אדם המרוקן את בטנו ב-פיראוס, קרוב לבית בו נמצאות הנערות הרעות", כך שאין ספק לקלות הדעת ולחוסר הבושה בהצגת פעולות גופניות אלה. לגבי האמבטיות - העדות קשה לפירוש באותה מידה; חדרי אמבטיה נתגלו ב-אולינטוס, עיר שמנתה כ-15,000 תושבים. אם אמבטיות פרטיות היו נפוצות, הרי שהדחף החברתי של היוונים גרם להקמת בתי מרחץ צבוריים, אשר היו קיימים באתונה. יש להטיל ספק באם האשה האתונאית הצנועה והמוגנת היתה הולכת לבית מרחץ שכזה, ומניחה לבעלה לנצל את העדרה כדי לנשק את השפחה היפה - כפי שעשה אחד מגיבורי המחזה של אריסטופנס - במידה ואמבטיות פרטיות היו נפוצות בבתיים. אין ספק כי אמבטיות פרטיות היו בנמצא, כיון שב"שלום" מצווה טריגאאוס: "מהרי, הביאי את הנערה הצעירה לביתי, נקי את האמבט, חממי מעט מים והכיני את כורסת הכלולות לה ולי". כאן מוצגת האמבטיה הפרטית כטכס השמור לארועים מיוחדים, כפי שניתן לצפות בקהילה העניה במים, בהעדר צנורות לאספקה פרטית היו המים מועברים ביד, כנראה מהבאר. כללית, ניתן לתאר את שרותי ההיגיינה והסניטריה של העיר במאה החמישית כמצומצמים ונחשלים למדי.

התקבלה כאן תמונה עגומה למדי של העיר הגדולה, אך יש לזכור כי אנו עוסקים באנשים שהיו חופשיים מדרישות סטנדרטיות רבות של הציויליזציה, חופשיים במידה רבה מהשיגרה העמוסה של הישגיות ובזבוז; לא נוטים לזלילת מזון מוגזמת או לשתייה מופרזת, לא יוצאים מגדרם כדי להשיג מידה נוספת של פאר ונוחות בחייהם; היוונים חיו חיים אתלטיים של הסתפקות במועט, בבצעם את כל עניניהם ופעולותיהם תחת כיפת השמים. יופי לא היה יקר והסחורות הטובות ביותר - ומעל הכל העיר בעצמה - הוצעו לכל הדורש.

כדי להבין את מלוא הישגה של העיר היוונית יש להפסיק לבחון את הבנינים, ולהתבונן מקרוב באזרח עצמו. בכל הגולמיות של הסביבה העירונית, עד המאה החמישית, הציג האזרח היווני את הסוד הגדול של אמרסון: לחסוך ברמות הנמוכות ולבזבז ברמות הגבוהות. תופעות הנראות לנו בשטף הדברים כמומים מצערים עשויים להיות בחלקן מקור גדולתה של אתונה.

האזרח היווני היה עני בכל מה שקשור לנוחיות; אך עושרו התבטא במגוון רחב של נסיונות, בעיקר משום שהוא הצליח בעוקפו והמנעותו מהשגרות ומהכפיה החומרית של הציויליזציה. חלק מכך נעשה באמצעות העמסת שיעור ניכר מהנטל הפיסי על כתפי העבדים, אך בעיקר באמצעות צמצום הדרישות הפיסיות הטהורות של האזרח, והרחבת גבולות דעתו. אם לא ראה את הלכלוך מסביבו, היה זה משום שהיופי תפס את עיניו והקסים את אוזניו; לפחות למוזות היה בית באתונה.

המאפיין הבולט של הפוליס היוונית בשלב התפתחותה היה העובדה שכל חלקי החיים נכללו בטווח ראייתה ושיקוליה של הפוליס. רק פעילויות מכניות מפרכות נאסרו על אזרחיה; ברוב העיסוקים עבד האדם החופשי כשלצידו הועסק עבד, והרופא קיבל שכר זהה לשכרו של האומן. כל מה שעשו האנשים היה פתוח לביקורת - בשוק, בסדנה, בבית המשפט, במועצה ובגימנסיום. כל מה שהיה טבעי הפך למקובל, וכך החל גוף האדם העירום להיות מוצג לראווה בתחרויות אתלטיות, ואפילו תהליכים גופניים מעוררי שאט נפש לא נדחו מהמודעות. במובן מסוים היה המוח היווני פתוח לחלוטין. עד תקופת פריקלס נשמרה המידה האנושית בכל רובעי העיר. לרשת הפעילויות העירוניות כולה היתה צורה חיצונית נראית לעין, ואפילו בלבול ומבוכה שהתעוררו לעתים רק המריצו את השכל האנושי ודרבנו נסיון לסדר חדש.

במשך תקופה קצרה הגיעו ב-אתונה דרכי האלים, חוקי הטבע ונוהגי האדם לנקודה כמעט מקבילה. נראה כאילו היוונים הצליחו להתגבר על הסטיות והתעיות - כמו גם על ההצמדות לנוהגי ימי קדם. האידיאל החדש של הצורה האנושית המפותחת במלואה בכל אחד משלבי החיים לא ניכר רק בדמויות שיצרו פידיאס ו-פוליגנוטוס; היה זה חלק מגיבוש של תקופה שהיו בה יותר חיים מאשר בחיים עצמם. בתקופת דור האזרחים שהדף את הפלישה הפרסית השתלט על החברה רעיון חדש של השלמות האנושית, אשר חדר לכל מאפיני החיים. בפעילויות הפוליס צמח לפתע הטבע האנושי למלוא שיעור קומתו.

רעיונות השלמות, האיזון, הסימטריה והמשמעת העצמית התגלמו בדמותם של שני אנשים שחיו במהלך המאה החמישית: סופוקלס ו-סוקראטס. לא במקרה היו שניהם, כל אחד בדורו הוא, אמני הדיאלוג; כיון ששניהם הגיעו לשיא התפתחותם לא על ידי התקדמות סימטרית, אלא באמצעות מאבק והתנגדות.

סופוקלס, המבוגר יותר, בעל גוף ופנים נאים, מיומן בדרכי המלחמה, העביר בטרגדיות שלו את הצורה החדשה של הדראמה - שהשתחררה לא מכבר מהמסגרת הכפרית הטכסית - והיה אדם שדמה לנבואתו של סולון: מנותק מהעיסוק הקנאי בכוח. סופוקלס היה היפוכו הגמור של אב הטיפוס של האדם המיומן במלאכה מסוימת, המוגבל והשביר, שעוצב על ידי הציויליזציה למלא את תפקידו הפעוט ולשרת בנאמנות עיוורת את צרכי ההמון. אצל סופוקלס היתה האישיות מסוגלת להתמודד עם החיים בכל מימדיהם, כולל הכפייה הקודרת וחוסר ההגיון המשתולל: הוא חש בנוח בכל סביבה, התאים לכל אירוע, היה מוכן לקחת את האחריות המוסרית לכל בחירותיו - למרות שהקהילה כולה היתה עלולה להתנגד לו. "לבד או בתמיכת כולם".

לצידו של סופוקלס ניצבת הדמות המנוגדת של סוקראטס, אשר בגיל מבוגר היה דומה לסילנוס (אל בעל אוזניים גדולות וזנב סוס), בעל אף סולד ורחוק מלהיות נאה, אך בעל מבנה פיסי מקסים ואופי בלתי חדיר לאכזריות המלחמה או לקיצוניות כלשהי; קר רוח גם באמצע הלחימה, ראשו צלול גם כשאחרים היו הלומים משתיה: מופנם ומוחצן: מסוגל להתלהבות רוחנית עצמית ולחקירה מילולית ארוכה. כמו אנשים חופשיים רבים היה סוקראטס, בנם של סתת אבנים ואשה-מיילדת, מיומן במלאכת סיתות האבן, אך הוא הרגיש בנוח בכל חלקי הפוליס: אתלט בין האתלטים, חייל בין חיילים, הוגה בין הוגים.

שני אנשים אלה היו מייצגים חריגים של העיר החדשה, אשר היתה כה טמירה כרעיון, אך מעולם לא הפכה למציאות בשיש או לבנים. הם לא היו לבדם, משום שהיו מוקפים באנשים בעלי מימדים דומים - דמויות כגון אריסטידס ו אסקילוס, טמיסטוקלס, תוכידידס, אוריפידס ו-אפלטון. בעצם קיומם יצרו נפשות אלו עדות לשינוי הפתאומי שגרם לכמה מליוני אנשים תוך פחות ממאתיים שנה לפריחת הכשרון האנושי בצורה

שלא תועדה מעולם על ידי ההסטוריה האנושית במקום כלשהו, פרט אולי לפירנצה בעת הרנסאנס.

יסוד שבל הזהב בין החיים הפרטיים והציבוריים היה מהישגיה החשובים של אתונה, ואיתו חלה גם העברת סמכויות בקנה מידה גדול מפקידים בתשלום - בשירות המלך או השליט - לאזרח הפשוט, שבתורו מלא את התפקיד שהוטל עליו. לא רק שהאזרח בצע את חובתו הצבאית ותרם את ציודו האישי עם הקראו, אלא שהוא שירת באסיפה ובבתי המשפט - ובאם לא השתתף כמתחרה באחד המשחקים, שיחק במחזה או שר במקלה - אזי לפחות קיבל מקום, בתורו, בתהלוכה הכללית אתונאית הגדולה. כמעט כל התושבים האתונאים ממין זכר נטלו חלק, בתקופה זו או אחרת, בעיסוק ציבורי כלשהו, אם כחברים ב-אקלסיה או במועצה, או בפיקוח על ביצוע החלטות גופים אלה. כפי שהדגיש פאולר, עבודה שמתבצעת היום על ידי מנהלים, מזכירים, מפקחים ושופטים נעשתה על ידי אזרחים אתונאים מן השורה, שהוחלפו בקבוצות של חמישים איש מדי פעם.

השתתפות באמנויות היתה חלק מחובתו של האזרח, כמו שרות באסיפה או בבית המשפט על ששת אלפי שופטיו. כל פסטיבל אביב כלל תחרות בין כותבי מחזות טראגיים; מדי שנה נכתבו תריסר מחזות חדשים, בהם השתתפו מאה ושמונים זמרי מקהלה ורקדנים. בתחרות הקומדיות הועלו מדי שנה עשר מחזות חדשים, בהם השתתפו מאה ארבעים וארבעה זמרים ורקדנים. במאה שנות האמפריה, טוען פרגוסון, נכתבו והוצגו באתונה אלפיים מחזות באיכות עילאית, ביחד עם ששת אלפים יצירות מוסיקליות שחברו ובוצעו.

פעילויות אסתטיות אלה דרשו השתתפות בקנה מידה גדול עוד יותר מאשר חזיונות המסתורין ומחזות הקסם של ימי הביניים; אלפיים אתונאים שיננו מדי שנה את המלים ותרגלו את המוסיקה והריקודים של המקלה הדרמטית או הלירית. זו היתה משמעת אינטלקטואלית באותה מידה שהיתה נסיון אסתטי מהסוג הנעלה ביותר. כתוצאה מכך היה חלק גדול מהקהל מורכב ממשתתפים לשעבר, שופטים מומחים ומבקרים, כמו גם צופים מוקסמים.

החיים הציבוריים של אזרח אתונה דרשו את תשומת ליבו והשתתפותו הקבועה. פעילויות אלה - רחוקות כל כך מהגבלתו למשרה או אזור מצומצם - לקחו אותו מהמקדש ל-פניקס (Pnyx - גבעה מערבית לאקרופוליס), מהאגורה לתאטרון, מהגימנסיום לנמל פיראוס - בו נקבעו עניינים הקשורים למסחר ולצי. האתונאים ניהלו את חייהם תוך כדי התבוננות קרובה וצלולה ומגע ישיר של פנים אל פנים, ולא כפי שטוענים הפילוסופים - מתוך פעולה והשתתפות ספונטנית המונעת על ידי רגשות עזים.

עולם פתוח, חי ומשתנה זה יצר נפש משוחררת באותה מידה. באמנויות ובפוליטיקה הצליחו האתונאים להתגבר על החוליים המקוריים של העיר - שלטון יחיד, הפרדת הפעילויות, ההגבלות המקצועיות והגרוע מכל - הביורוקרטיה - והם עשו זאת במשך לפחות דור שלם מבלי לוותר על כישוריהם או לרדת ברמת הביצוע. במשך תקופה ארוכה היו העיר והאזרח לגוף אחד, ושום חלק של החיים לא היה מחוץ לטווח הפעילויות שנקבעו על ידם. השכלת האדם השלם, הפאידיאה - כפי שהגדיר זאת יגר בהרחיבו את המושג הפדגוגי המצומצם יותר - מעולם לא היה שווה לה בקהילה בסדר גודל שכזה.

בין סולון הישיר, שפיזר את הכוח הפוליטי שצבר, ובין פריקלס הנלוו, שהשתמש במלים שנקמו ממעשיהם של אנשים חופשיים כדי לכסות על מדיניות של ניצול "קולוניאלי", עבדות והשמדה חסרת רחמים - בין קטבים מנוגדים אלה היו פחות ממאה שנים. אך בתקופה קצרה זו אתונה היתה עשירה בתושבים יותר מכל הערים שקדמו לה. כשעידן זה הסתיים, החלו הבנינים לתפוס את מקום האנשים. הסוד של דרך יצירת אזרחים כאלה נחקר בלהט על ידי פילוסופים ומחנכים, מ-אפלטון ל איסוקראטס; אך הוא מעולם לא נותח או נתגלה במלואו, וחלק גדול ממנו עדיין נסתר מעינינו. כשאפלטון היה מוכן להציג את השאלה, הפך שיתוף הפעולה המקורי בחלקו לריכוז של אבן, וחלק אחר התפזר עם חוסר התוחלת שבמלחמה: תשובתו של אפלטון לשאלה מוכיחה רק את האומץ שביאוש.

מכל מקום, העיר הפוטנציאלית, אשר אותה גילמו סוקראטס וסופוקלס בדמויותיהם, לא הצליחה להגיע לשלב מתקדם יותר של מימוש קהילתי. אלה שתכננו ובנו את העיר ההלנית המאוחרת והעיר הפוסט-הלנית לא הצליחו לפתח את השימושים, המנהגים, החוקים והצורות האורבניות החדשות שהיו כלולות בנסיון של דור הזהב האתונאי, והשלימו סביבה המסוגלת לעצב את האישיות החדשה. אפלטון לא העלה על דעתו, ככל הנראה, כי אתונה של סולון וטמיסטוקלס היתה בעצמה בית ספר חשוב יותר מכל קהיליה דמיונית אותה היה מסוגל ליצור במוחו. העיר עצמה יצרה ושינתה אנשים אלה לא בבית ספר או באקדמיה מיוחדת, אלא בכל סוגי פעילויותיה, חובותיה הציבוריות ובכל מקום מפגש והתכנסות.

כתוצאה מכך - הפילוסופים שהמשיכו את דרכם של אפלטון ו-אריסטוטלס, במידה והמשיכו לחפש את האיזון והחיים המלאים, לא העיזו לחפש זאת בעיר. הם זנחו את עיקר אמונתם בהתחמקם מאחריות אזרחית ובפנותם לצורך אישור דרכם לאימפריה אותה ראו כאידיאלית, או לשלטון אלוהי טהור. לאלה שנשאו בנטל הסחר, הפוליטיקה והמלחמה לא היה מקום בשגרתם העכורה לאפשרויות הכבירות של ההתפתחות האנושית. המונומנטים של האמנות היוונית, הזוכים כיום להערכה רבה, היו ביטויים כנים לחיים אלה ברגעיהם העילאיים. אך בחלקם הם היו תחליפים חומריים לרוח, אשר אילו ידעה את סוד המשכיותה העצמית, היתה עשויה לתרום תרומה חשובה עוד יותר לאורבניזם ולהתפתחות האנושית.

מעולם לא היו חיי האדם בעיר כה מגוונים, מלאי חיים וסיפוק, ללא השפעת כפיה או מנגנונים חיצוניים, כשם שהיו בתקופה אותה אני מנסה לתאר. עבודה ומנוחה, תאוריה ומעשה, חיים פרטיים וציבוריים היו נתונים בתנועה קיצבית בעוד האמנות, האתלטיקה, המוסיקה, השיחה, ההשערה, הפוליטיקה, האהבה, ההרפתקה ואפילו המלחמה פתחו את כל היבטי הקיום והביאו אותם למסגרת החיים של העיר עצמה. חלקי החיים השתלבו זה בזה: אף שלב לא הופרד, נשלט כמונופולין, או הוצא מחוץ לכלל. כך, לפחות, נראו הדברים לאזרחים בעלי הזכויות המלאות, למרות שנשותיהם ועבדיהם ודאי ראו את הדברים באור שונה.

בתבנית אנושית שכזו היו יכולים טכסי המקדש להפוך לטרגדיות, ומעשי הלצון הגסים בשוק לקומדיות סאטיריות; בעוד שהגימנסיום, שהיה בתחילה מקום מפגש לאתלטים, הפך לאקדמיה של אפלטון, ל-ליסאום של אריסטוטלס או ל סינוסרגס של אנטיסטנס, למקום המפגש של בית הספר החדש, אוניברסיטה אמיתית - בה הלימוד היה טעון באחריות חברתית וקשור למערכת ערכים הגיונית המבוססת על שיפוט והערכה עצמיים. אך איחוד פנימי זה לא יצר מעולם צורה חיצונית ששיקפה ושימרה בצורה שווה את החיים שהביאו לקיומה.

לפוליס היה תפקיד נערץ: בכל חלקי העיר הופחה רוח חיים בדמות האזרח. אך הערצת מוסד זה ותפקידו היתה מכשול בפני התפתחות נוספת - כיון שככל שהטובין שקבלה אתונה היו נעלים וחשובים, הם לא היו יכולים להשאר קבועים בדימוי סטטי של שלמות. אף מוסד אנושי, בין אם פוליס או שלטון הכנסיה, אינו יכול לטעון בזכות קיומה של שלמות תמידית הראויה להערצה. גידול ומוות ישנו את הנסיבות. בחלוקה שהתרחשה במהלך המאה הששית בין הפילוסופיה הטבעית - אשר התייחסה ליקום כדבר או כתהליך נפרד מהאדם, והחוכמה ההומאניסטית - אשר ראתה את האדם כמסוגל להתקיים בעולם של עצמו מחוץ לקוסמוס, אבדו רוב ההתבוננויות הקודמות במצבו של האדם, שהיו נכונות יותר אך מבולבלות יותר. אפילו ב-סוקראטס של אפלטון היו מגבלות הערצת הפוליס נראות לעין בדיוק בנקודה בה היו אמורות להעלם כתגובה לבקורת. זאת משום שהתמקדות בפוליס לבדה הרחיבה עוד יותר את הפער בין הבנת העולם הטבעי והשליטה בעניינים האנושיים. ב-"פדרוס" מצהיר סוקראטס כי הכוכבים, האבנים והעצים לא מסוגלים ללמדו דבר; הוא יכול ללמוד את מבוקשו מהתנהגותם של "האנשים בעיר". זו היתה אשליה המונית: שיכחה של תלותה הבולטת לעין של העיר בכפר - לא רק במזון, אלא באלפי צורות של חיים אורגניים המזינים את הנפש באופן שווה; ולא פחות מכך, כפי שאנו יודעים היום, היתה תלותו של האדם במערכת מסועפת של יחסים אקולוגיים המקשרים את חייו ליצורים נסתרים ורחוקים לכאורה, כגון בקטריות ווירוסים, ומקורות אנרגיה רחוקים כקרינתם של כוכבים מרוחקים. האמונות הטפלות בבבל היו קרובות יותר לאמת בקשרים המוטעים שמצאו בין תנועות הכוכבים והמאורעות האנושיים מאשר הראציונליות היוונית בניתוק ההולך וגדל בין האדם והטבע, הפוליס והיקום. כדי להכיר את עצמו, יעץ סוקראטס, על האדם לדעת שהוא אינו נפש חסרת גוף או תושב עיר סגורה, אלא חלק אינטגרלי של היקום העוטף מכל עבר - ואז תנצנץ לבסוף המודעות העצמית.

לא הפוליס היוונית ולא הקוסמוס היווני קיבלו את מלוא מידת האדם: שניהם נוצרו מדימוי סטטי שלא איפשר מעבר זמן או התפתחות אורגנית. בהפיכת העיר לאל איבדו היוונים, ובעיקר האתונאים, את האחיזה בתכונה החשובה ביותר של האלוהיות - ההתגברות על מגבלות טבעיות וההתמדה בכיוון מטרות שהן מעבר לטווח המיידי. למרות שבתקופה שבין פיסיסטראטוס ל-פריקלס חלה נביטה יוצאת דופן של הכוחות האנושיים, הרי שהאזרח של המאה החמישית לא מצא דרך ליצור עיר שתהיה מסוגלת להמשיך את התהליך עצמו: הוא חיפש להתאים את התבנית הקיימת. אך הפוליס לא היתה מסוגלת להפוך ליקום מלא, ויקום שלא איפשר שינוי, התעלות ומעבר לא יכול היה ליצור סדר טוב יותר בעיר.

יתכן שזהו הסבר למצב בו הרעיון היווני של שלמות ויופי, אשר גולם בדמויות שהופיעו במשך ואחרי המלחמה הפרסית, לא הצליח ליצור עיר בצלמם של אנשים אלה. העיר

ההלניסטית תפסה את מקומו של דימוי זה: נקיה, מסודרת, מאורגנת היטב ובעלת אחידות אסתטית, אך נחותה בצורה משמעותית ביכולתה לקלוט פעילות יצירתית. מהמאה הרביעית ואילך החלו הבנינים לתפוס את מקום האנשים.

4. נסיגה לאוטופיה.

עוד לפני התבוסה במלחמה ה-פלופונסית היו סימנים רבים לכך שהערים היווניות הגיעו למבוי סתום בהתפתחותן. הן לא היו מסוגלות להרחיב את התפשטותן הקולוניאלית מבלי להסתכן בעימותים של שפיכות דמים, ומצד שני, מבלי ליצור איחוד פוליטי קרוב ובהמשיכן להזין אוכלוסיה הולכת וגדלה על בסיס של עזרה הדדית, לא היו מסוגלות להגן על עצמן מפני האמפריות המאיימות שהקיפו אותן. ההרים לא היו חומות בצורות מספיק, בעוד מימדים זעירים וטופוגרפיה קשה לפענוח לא הספיקו כדי שהאויבים לא יבחינו בעיר וימחו אותה מעל פני האדמה.

למרות שערי יוון ברובן הצליחו להמלט בזכות מורשתן והטופוגרפיה שלהן מהמשטרים והקבעונות המשתקים של האמפריות המזרחיות, הרי שהיה גורם מוטעה לחלוטין ביסודה של הפוליס - לא היתה מטרה אידיאלית כלשהי שתעלה מעבר לעצם קיומה המוגבל. סוקראטס הגדיר חלק מקושי זה ב-"גורגיאס": "אתם מהללים את האנשים שערכו משתים לאזרחים וסיפקו את רצונותיהם, ואנשים אומרים שהם הפכו את העיר לעצומה, מבלי לראות שמצבה הנפוח והכיבי של המדינה צריך להיות מיוחס לאותם מדינאים ותיקים; זאת משום שהם מילאו את העיר בנמלים ומזחים וחומות ורווחים וכל אלה, ולא הותירו מקום לצדק ולמתנות".

התגובה כנגד מצב זה לא קיבלה את צורת הייאוש של ההתאבדות לדעת, כפי שקרה במצרים ובבל. ניתן היה לזהות את התגובה בתנועת הנסיגה של העילית. במקום לנתק מושבה שלמה כדי לייסד עיר חדשה, קיבץ מנהיג אנטלקטואלי כדוגמת פיתאגוראס חבורה של אנשים מסוגו וניסה, במעין פוליס בתוך פוליס, לייסד משטר חדש וסדר חדש. תחת השפעת העקרונות הנוזריים הבודהיסטים, שזיקתם ליוון התאפשרה בזכות מסעות הכיבוש של אלכסנדר, התרחב דחף זה בתקופה מאוחרת יותר.

סימן אחר לחסימה האורבנית היה הופעת סוג חדש של ספרות, אשר אופין בנסינות להגדיר את טבעו של הציבור האידיאלי. עד לאותו זמן היתה העיר האמיתית בחזקת אידיאל; עכשיו נעשה מאמץ - פעמיים על ידי אפלטון ב סיראקוס - לתאר עיר אידיאלית במושגים אקטואליים. מאמץ זה מלמד על בטחון בכוחם של תהליכי ההגיון להשליט סדר ומידה בכל הפעילויות האנושיות; מאז ימי הקסם הפרימיטיבי לא היתה הנפש כה בטוחה בכוחות שהיו ברשותה. האם לא ניתן היה להתייחס לעיר כאל יצירת אמנות, הניתנת לעיצוב ותכנון מחדש? אוטופיה היתה אך ורק תרגיל חדש בגיאומטריה מוצקה, המבוסס על ההנחה שכל האנשים הרציונליים יסכימו להיות מהנדסים חברתיים. מטון, המודד והמתכנן, שאת דמותו משנה אריסטופנס ב"הצפורים", הוא בעצם אב הטיפוס של המתכנן - מ-היפודאמוס ועד האוסמן: מארגני פונקציות אנושיות ושטח עירוני.

"עם הסרגל הישר", אומר מטון, "אני ניגש לעבודה כדי לשרטט מרובע בתוך עיגול; במרכז יהיה השוק, לתוכו יובילו רחובות ישרים, המתמקדים במרכז כמו כוכב, אשר...שולח את קרניו קדימה בקו ישר לכל הצדדים". אין לנו עדות קדומה כלשהי לתכנון שכזה; אך בדיחה פראית זו של אריסטופנס הפכה למאפיין של מחשבת הבארוק - אלפיים שנה לאחר מכן.

המאמרים ב-אוטופיה ציינו ניתוק מסוים מהערכים הדומיננטים של הפוליס, והתפכחות ממשמעות ההישגים האקטואליים. ספרות חדשה זו, שניגדה את הנתון עם האפשרי או האידיאלי המופשט, היתה כנראה מקובלת במשך תקופה מסוימת, כיון ש-אריסטוטלס לעג לה ביותר מסאטירה אחת, כפי שעשה לגבי ההצעות החברתיות השונות שעלו באותה תקופה. יש משמעות לעובדה שהדוגמא הראשונה לדרך מחשבה זו, לפי אריסטוטלס, היה היפודמוס - מתכנן ערים מקצועי.

אריסטוטלס גינה את נסיונו של היפודמוס לבצע חידושים בתכנון המעשי. לבקורת זו לא היה בסיס, משום שלמרות ש-היפודאמוס אולי הפך את סוג ה"מסרק" של התכנון, שלא היה אופנתי עד אז באטיקה השמרנית, לפופולרי, הרי שצורה זו היתה נפוצה באיוניה כבר במאה השביעית. סביר יותר להניח, כפי שהציע לבדן, ש-היפודמוס הציג את האגורה הסגורה והרשמית בתכנון פיראוס. חידושו האמיתי היה בכך שהבין, כי צורת העיר היתה זהה ומקבילה לצורת הסדר החברתי שלה, וכדי לעצב מחדש אחד מהם יש צורך לבצע שינויים מתאימים גם באחר. כמו כן נראה כי הוא הבין שלתכנון ערים לא צריכה להיות רק מטרה מעשית מיידית, אלא מטרה אידיאלית במימדים גדולים יותר. הוא ראה את אמנותו כאמצעי לתת צורה ולהבהיר באופן מדויק סדר חברתי הגיוני יותר.

אריסטוטלס מעדכן אותנו ב"פוליטיקה" מה יהיה סדר זה. ככל הנראה היה לו בסיס מתימטי, הנובע מאמונתו של היפודמוס בשילושים. אך הרמיזות הספרותיות והשרידים הארכיאולוגיים לא מציעים דבר היכול ללמד על נסיונות לקבץ בנינים או לתכנן רבעים או רחובות בקבוצות של שלושה. עירו, ציין אריסטוטלס, "היתה מורכבת מ-10,000 תושבים המחולקים לשלושה חלקים: האחד - בעלי המלאכה, האחר - של עובדי האדמה, והשלישי - של מגיני המדינה החמושים. הוא גם חילק את האדמה לשלושה חלקים - אחד קדוש, השני צבורי והשלישי פרטי. הראשון הוקצה כדי לשמור על עבודת האלים המסורתית, מטרת השני היתה לתמוך בגיבורי המלחמה, והשלישי היה רכושם של החקלאים". הארה של רגע היתה מספיקה כדי להראות להיפודמוס, כי המעמדות העובדים היו מתקיימים בעוני משווע אילו נאלצו לתמוך ללא תמורה בשליש מהאוכלוסיה ולתת הלאה שני שלישים מהעושר.

לא רק ש-היפודמוס התייחס בשוויון נפש לכלכלה, אלא שחלוקת החברה לשלושה מעמדות לא הראתה מקוריות כלשהי בנייתוח הפונקציות החברתיות. העובדה שאחד ממעמדות אלו היה מעמד לוחמים מיושן מצביעה על החזקה שהיתה לסטריאוטיפים המיקני והדורי על הנפש היוונית המשוחררת, אפילו ברגע של חידושים מתונים. אריסטוטלס עצמו מודה בכך; הוא ציין כי "אין זה גילוי חדש של פילוסופים פוליטיים, כי המדינה צריכה להיות מחולקת למעמדות, וכי על הלוחמים להיות מופרדים מהחקלאים. מערכת זו המשיכה במצרים ובכרתים עד עצם היום הזה".

באם אין בנמצא אף ספר משל היפודמוס, הרי שחקירותיו השונות של אפלטון בנושא האוטופיה מאירות את עינינו; אך הן גם מרפות את ידנו, משום שהן מוכיחות כי אחד המוחות הגדולים שהיו אי פעם, מוח שהיה עמוק ומלא חיים לא היה מסוגל להבין את מקור תכונותיו הנעלות שלו. אפלטון העריך עוד פחות - ובמידה מסוימת בצדק - את הערכים אותם קבעו אבות אבותיו וקודמיו, ואת אלה שהיו יכולים, עם הדרכה נבונה יותר, להתקבל על ידי בני דורו.

בעוד פריקלס היה מהופנט-קמעה משבחיו לאתונאים כ"אוהבי היופי ללא הפרזה ואוהבי החוכמה ללא פחדנות", באותה מידה היה אפלטון עיור לכיוון הפוך. כשזילזל באמנויות אתונה ושיבח את התכונות הכרתיות והספרטניות, כפי שהופיעו ב"חוקי ליקורגוס" האכזריים, הוא גינה כמה מהמקורות הראשיים של תכונותיו הנערצות. משום שבין אם אוהבים או שונאים את אפלטון - ואני שותף לשני הצדדים - דבר אחד ברור: רק ההזדמנויות שהוצעו על ידי אתונה היו מסוגלות לאפשר למוח כזה - בעל טווח רחוק, יפה אפילו בסטיותיו, גם בשעה שהוא חותר אל המסקנות הקשות - להגיע לבגרות מלאה.

חולשת הבנתו של אפלטון את התפקיד החיובי של העיר יצאה לאור בספר הראשון של "הרפובליקה", ונשארה ללא שינוי כחלק ממחשבתו בעת שכתב את "החוקים" בגיל מבוגר, עם כל הפרשנות המעייפת של הצהרה אחרונה. ערך כל זה עולה משום שהוא החל את הניתוח הסוציו-ביולוגי בסקירה פשטנית אך נכונה מבחינה היסטורית של החיים השקטים והמצומצמים, אך בעלי היכולת להכיל את עצמם בשיתופיות הכפרית החקלאית, המבוססת על כלכלה של צרכים. הוא עקב אחר התפתחות העיר - עם הדרכים התחרותיות והעוינות האגרסיבית, המכוונת בחזרה לשאיפה למותרות, שלא נמצאו בסביבה הכפרית הקרובה - ועם התאווה הגוברת לשלטון. כך שהוא לא נכנע מעולם לאשליה המודרנית חסרת הבסיס, לפיה מלחמה נגרמת על ידי דרישת אלה ש"אין להם" את העושר מאלה ש"יש להם". הוא ידע שגאווה, חמדנות והפרזה, ולא עוני או קנאה היו השורה התחתונה בהסבר, במידה ובכלל ניתן להסביר מלחמה באמצעים רציונליים.

בהתפתחות הקהילה אפלטון שם לב שחוסר השוויון של תכונות וכישורים טבעיים היה בסיס להתמחויות מקצועיות, אשר יצרו תלות הדדית. כולם הצליחו כאשר הסנדלר הגביל את מאמציו לתקון נעליים, הצורך לעיבוד מתכות והאיכר לטיפוח הגידולים. מטבע היות האנשים שונים זה מזה, הגיע אפלטון למסקנה שעליהם להשאר שונים, ואפילו להעמיק את ההבדלים המקוריים על ידי משך חיים מלא של התמחות מקצועית. [יש לזכור כי אפלטון השתייך למעמד האריסטוקרטיה, אשר איבד בתקופתו את מעט ההשפעה שהיתה לו בדורות הקודמים].

כיון שהתמחות הבטיחה תפקוד מושלם, הרי שהצדק דורש, לפי אפלטון, שכל חבר בקהילה יאומן למלא תפקיד מסוים אחד, אשר יקבע בהתאם לחלוקה הטבעית הזו. מסקנה זו נראתה ל-אפלטון כה מחויבת המציאות, עד שלא טרח לבדוק אותה בחומרה המתבקשת. מעולם לא שיער, כשם שהציע יונג בימינו, כי לשם חיים טובים יותר עדיף יהיה לפתח את הפונקציות החלשות, ולא לדחוף התפתחות בלתי סימטרית לכיוון סוג עמוק יותר של חוסר הרמוניה אורגנית. אצל אפלטון, השלמות והאיזון לא היו קיימים אצל האדם האינדיבידואלי, אלא בהמון. למען הפוליס הוא היה מוכן להקריב את חיי האזרח: הוא היה מוכן להקריב באישיות האינדיבידואלית את התכונות הנערצות שהחלו להתפתח מחייה - הרמוניה, התאפקות, איזון, סימטריה, שיווי משקל אורגני.

אפלטון לא היה יכול, תאורטית, לחשוב על הגעה לשלמות ללא קרבן כלשהו. הוא לא היה מנותק מספיק כדי לשאול את עצמו, באם השלמות שחיפש היתה בעצם תכונה של החיים האורגניים. דימוי העיר אשר שבה את ליבו היה גיאומטרי לחלוטין. למרות שבהגעה לכך הוא חיפש, באמצעות הגיונו, לשחרר את עצמו מתאונות ההיסטוריה, הרי שהוא בעצם נצמד לכלי הקיבול ההיסטורי הטיפוסי. מאחד מהקטעים בהם הוא נותן תיאור חי של הדימוי שהיה לו לגבי העיר - תאור ייסוד אטלנטיס - ברור שהאידיאל שלו הוא כולו רטרוספקטיבי.

אם פריקלס העריץ ללא חששות את העיר החיה שכבר החלה להתפורר, אפלטון העריץ עיר מתה, שנפטרה בעת לידתה במוחו שלו. הדימוי השמור בזכרון של העיר המתה לא היה טוב יותר מאשר השחיתות הדינמית של העיר החיה. ברור שעולם האמנות, עולם הדימויים הצבועים והצורות הסטטיות, נהנה משלמות אותה לא יכול להשיג מי שנשמה באפו. אך לחי יש אלף פוטנציאלים שיצירת האמנות אינה יכולה להכיל, כולל הפוטנציאל ליצור בני אדם נוספים ועבודות אמנות נוספות.

עתה, התעקשותו של אפלטון על רעיון השגת השלמות הפונקציונלית באמצעות חלוקת העבודה והפיצול למעמדות חברתיים, היתה שלילה של כל מה שאתונאים בני המאה החמישית היו עשויים ללמד אותו. במקרה בודד של חוסר מודעות למעשיו, הוא שם בפיו של סוקראטס שיר מזמור לסדר חברתי "אידיאלי". לרוע המזל, סדר חברתי זה ימנע מ-סוקראטס עצמו להתקיים! אם הסוציולוגיה של אפלטון היתה מוצקה, הרי ש-סוקראטס, כשעבד כשוליה באמנות סיתות האבנים, היה צריך להשאר סתת כל ימי חייו. בנוסף לכך, היה עליו להחליף את תקופת השירות הצבאי הפעיל שלו כחייל-אזרח בחיים ארוכים של תחליף מקצועי, בו אומן מנערותו ורק אותו ידע לעשות; נקודה אחרונה - הוא מעולם לא היה צריך להעז להשוות את שכלו עם מיטב מוחות התקופה, בתפקיד פדגוגי כה שונה מעיסוקו של סתת האבן.

באשר לאנליזה של סוקראטס עצמו, הידע המוצק היחיד שהיה ברשותו היה לגבי סיתות אבנים: ידע זה לא העניק לו כל חזקה - אפילו לא לשאול שאלות לגבי עניינים אנושיים כלשהם. הברירה פשוטה: או ש-סוקראטס יורשע בסתירה עצמית ובקלס שבדבריו, או שדמותו של אפלטון בעצמו תוזם לחלוטין בגלל הדוגמה החיה של יוצרו - שהיתה כה מנוגדת לתפיסות הארכאיות של אפלטון. חוכמתו של סוקראטס לעולם לא היתה יוצאת לאור, אילו חי את חייו בהתאם לפילוסופיה של אפלטון.

כאשר אפלטון הפנה את גבו לחוסר הסדר ולבלבול של אתונה, על מנת לארגן מחדש את הפונקציות החברתיות של העיר על בסיס פרימיטיבי שאבד עליו הכלח, הוא גם הפנה את גבו, לרוע המזל, לחיים המהותיים של העיר עצמה ולכוחה להפרות, לערב, לאחד ניגודים, ליצור סינטזות חדשות ולגלות מטרות חדשות שלא הוגדרו מראש במבנה הנוקשה עצמו. בקיצור, הוא דחה את הפוטנציאל - לא בלי קשר למה ש-אפלטון היה מכנה מבוכה שאין לקבל אותה - של התעלות מעבר להבדלי הגזע והמעמד והתגברות על מגבלות תעסוקתיות. הוא לא ראה דרך אפשרית לאחד את ה"אני" המפוצל של האנשים מבלי לקבע אותם לחלקים מוגדרים, ברורים וקבועים של הפוליס.

אפלטון בחר בקפידה כה רבה את המעמדות לעיר האידיאלית שלו - הפילוסופים, הלוחמים, האומנים והחקלאים - עד שהוא חזר לסדר של קהילת חרקים, שההתאמות החברתיות שלה אטומות בתבניות ביולוגיות אשר נותרו ללא שינוי במשך מאות מיליוני שנים. הוא לא חשש, ככל הנראה, שגן העדן הגיאומטרי הזה עלול להפוך, מבחינת הפוטנציאלים המודחקים של האדם, לגהינום עלי אדמות.

עד עתה ניצל הגזע האנושי מחלומו של אפלטון בזכות חפותו וחוסר יכולתו הטכנולוגית. אך כיום יש לנו את האמצעים להשיג את שאיפתו של אפלטון מבלי לחקור לעומק את השלכותיה הנוראות, ולכן כדאי לעצור ולבחון את ההשקפה. במידה ואנו נמשיך בטכנולוגיה ובמדע לפי הקוים שאפיינו את התקדמותנו עד עתה, מבלי לשנות את כיווננו, להאט את הקצב או לכוון מחדש את המנגנונים שלנו לקראת מטרות אנושיות תקפות יותר, הרי שכבר עכשיו נוכל לראות את קיצנו המתקרב. קיברנטיקה, פסיכיאטריה רפואית, הפריה מלאכותית וכימותרפיה נתנו לשליטי האדם את הכוח ליצור אוטומטים צייתנים, תחת שליטה מרחוק, עם תבונה מספקת להחליף את המכונה כאשר עלותם תאפשר זאת. השם המנומס ליצור זה הוא "אדם בחלל", אך המינוח הנכון הינו "אדם שיצא מדעתו".

מאה נוספת של "התקדמות" כזו עלולה לגרום נזק בלתי הפיך למין האנושי. במקום לפתח סביבה יעילה יותר מאשר העיר הקדומה, על מנת לקבץ את המספר המקסימלי של פוטנציאלים אנושיים ומורכבות משמעותית מירבית, השיטות הנוכחיות שלנו מקהות את ההבדלים ומקטינות את הפוטנציאלים ביוצרן מצב של אי מודעות חסר תוחלת, בו יבוצעו רוב הפעולות האופייניות לאדם על ידי מכונות. אפילו אם לא יעשה שימוש בנשק הגרעיני

והביולוגי שכבר מאיים בהשמדה כללית, האדם ההיסטורי - שחי בזמן ומקום תרבותיים, שזוכר, מצפה ובוחר - ייעלם לחלוטין.

5. האתגר של הדיאלקטיקה היוונית.

ניתן לתאר את הפוליס של אפלטון כבית סוהר מוקף חומה, ללא מקום לפעילויות האמיתיות של העיר בחצר הכלא. אך אפלטון תיקן יותר מפעם אחת את הנחותיו החשופות ומסקנותיו התמימות: המחאות המשולהבות של המשתתפים בשיחות עם סוקראטס והמעבר לדיאלוג היו בעצמן קבלה מסוימת של רעיונותיו של אפלטון, למרות שמוחו הבלתי גמיש גרם לו להתעלם באופן חוזר ונשנה מההגיון הצרוף בזכות נצחונותיו המלוליים הזולים והשנוניים. מה יכול להיות אולי יותר, לדוגמא, מאשר הדגמתו של סוקראטס לרעיון, לפיו המנהיגים הפוליטיים של אתונה בימים עברו לא הבינו את תפקידם, משום שבעצם הגדרתם היו הרועים של בני האדם, ואם צאן מרעיתם הפנה אליהם עורף, או אם הכלבים שאילפו נשכו את ידם, היה זה סימן שממשלתם נכשלה?

כל מה שהפגין טיעון זה הוא כשלונו של אפלטון בהבנת האופי האנושי: כשלונו עמוק כמו זה של הפסיכולוגים ההתנהגותיים של היום, הבטוחים במידה שווה כי הם יודעים כיצד להתנות את בני האדם. המרחק הפסיכולוגי בין אנשים לכלבים, בין מנהיגים פוליטיים ומאלפי כלבים, אשר הופך כל שיטת התניה עריצה - במוקדם או במאוחר - ללעג; בדיוק כפי שמנהיגי הקומוניזם הרוסי, שבידיהם שליטה במשאבים הרבה יותר גדולים מאשר ה"מגנינים" של אפלטון, מתחילים להבין זאת עתה. עובדה היא שהצייתנות הכלבית אינה עומדת בקנה אחד עם הצמיחה האנושית, או לאורך תקופה ארוכה יותר, עם הקיום האנושי. חופש להכוונה עצמית נחוץ לצורך צמיחה, למרות שזו מביאה עמה גם אפשרות לחטא, טעות, פשע, חוסר שלמות וכשלון: זהו המחיר אותו נאלץ לשלם מי שנשמה באפו עבור ניתוק הקשרים האזרחיים שישמרו עליו בחוסר התפתחות בטוח - כשהוא מאפשר את השליטה בו ואת שינויו בקלות מרובה.

גם כאן התנגד אפלטון לקפדנות התאורטית והרגשות הארכאים של עצמו. הוא היה מודע לכך שאנשים טובים עשויים להופיע בכל מקום; בגיל מתקדם הוא אף ציין כי "תמיד ישנם כמה אנשים מעוררי השראה שהכרותם היא מעל לכל מחיר, והם מופיעים באותה מידה בערים בעלות סדר קלוקל ובערים מסודרות היטב". אם אפלטון היה ממשיך באותו קו, הוא היה מגלה את הדינמיות של ההתבגרות האמיתית ויחד איתה את המוסר המוצק יותר, שאינו מבוסס על חלוקה קבועה ובלתי משתנה של הפונקציות האנושיות.

אפלטון התייחס בטעות לנקודות ציון אידיאליות כאל יעדים אמיתיים. עבורו היו הטוב והרע רעיונות נצחיים, נפרדים ובלתי משתנים: מרגע שנקבעו אין צורך לשנותם. על ידי חוקים נבונים, צנזורה חמורה, משמעת נוקשה ושליטה עריצה החתומה בסודיות, הוא הציע להפטר מהרע ולשמור את הטוב. הוא לא שיער שהכלים בהם בחר יהפכו את התהליך על פיו. הוא לא הבין שלמרות שטוב ורע הם נקודות קבועות על המצפן המוסרי, מאורעות החיים עצמם לעתים קרובות הופכות את הקטביות. "הרע יביא ברכה", כפי שאומר אמרסון, "וקרח יעלה באש". רדיפה בלתי גמישה אחר הטוב עלולה להפוך לרוע מוצק, הקובע את הגבול להתפתחויות נוספות; בעוד טעות וזק - כאשר הם מובנים ומטופלים - עשויים בעצם חזרתם לאחור לספק אנרגיה לתנועה קדימה.

כמו בייצור כפתורים לבגד, אפלטון ניסה להתאים את החיים לתבנית המוכנה: הזהב באחת, הברונזה באחרת, העופרת בשלישית. לא היה בו דבר מהגנן או הביולוג הנסיוני, הבוחר את הזרע, שותל אותו באדמה הנכונה עם החשיפה המתאימה לשמש, עודר ומנכש מסביב לשתיל; מספק לו את התזונה אותה לא מסוגלת האדמה לספק; בקיצור, משתף פעולה עם הטבע בעודו מנסה להתאים את צורות הטבע הפראיות לצריכה אנושית - לא מחפש שלמות בתחליף מכני המעוצב ונמדד באופן שרירותי.

אפלטון לא העריך נכונה את המאיצים והאתגרים החיוניים שבגידול: גיוון, חוסר סדר, עימות, מתח, חולשה ואפילו כשלון זמני. כל אחד מאלה - במידה והוא לא מתקשה למסלול קבוע - עשוי להביא לקהילה רצויה יותר מאשר כל אמצעי של הסכמה, בין אם הסכמה זו נכפתה על ידי המנהלים צרי האופק של הסוכנות הממשלתית או החברה העיסקית המודרנית, או על ידי ההוגה והסופר החשוב ביותר באתונה. ניגוד דיאלקטי זה של טוב ורע אינו - אם נפסח על הזורואסטרים והמרקסיסטים - כל החיים: ישנם תהליכים של שינוי והתבגרות פיסיוולוגיים, של הפרעה והתפרצות נפשיות, שאין להם קשר לכך. אך ההתעלמות ממקום הדיאלקטיקה בפוליס הוא התעלמות מהפונקציה העיקרית של העיר: הגדלת המודעות האנושית לדראמה של החיים עצמם; בדרך זאת מגלה הקיום משמעויות חדשות, שלא ניתן לגלותן על ידי אנליזה רגעית או סדר סטטיסטי קבוע.

בין המאה הששית למאה הרביעית מצאו ערי יוון את עצמן במרכז של שני עימותים חמורים: הראשון - נסיון להגדיר את גבולות החוק, הצדק והעזרה ההדדית, כנגד טענות הקירבה והחוגים המשפחתיים; השני, ללא קשר לראשון, היה נסיון לשחרר את התבונה עצמה באמצעות הגיון, מתימטיקה ומוסר רציונלי מהמייצגים הפראיים של הלא-מודע. כפי שאנו רואים בבירור בטרגדיות, הם ניסו להפטר מהקרבת האנושי, נקמת הדם, אורגיות המין ושאר המרכיבים הנלווים. הם ניסו להתגבר על הנחש המאיים ועל הסאטיר העטלפי, בעודם מפנים מקום לאלמנטים הקודרים של החיים, אלה המנוגדים לתבונה ולרצון המודע: בנות הגורל (the Fates), אלילות הנקמה והגורל העיוור, העלולים להכות את הצודק ולחזק את המושחת.

אך שימו לב: הדראמה היחידה אותה כלל אפלטון ב"הרפובליקה" וב"החוקים" היתה דרמת המלחמה. בכך החזיר לחיים ההכרחיים של המעמד השליט את המוסד העתיק של המצודה, את המלחמה עצמה, לא כמשחק טכני אלא כמאבק קטלני עם ערים אחרות, שמטרתו השמדתן. למרות שהתפיסה הכללית של העיר האידיאלית היא של עיר מבודדת, הרי שאפלטון חלם כי רק במלחמה יוכל להיות סוג כלשהו של איחוד או פדרציה של הערים היווניות. גם כאן היו הנחותיו קלושות למדי.

אנו מגיעים, לבסוף, למבנה הפיסי של עירו של אפלטון, נושא עליו לא נוכל להרחיב את הדיבור, משום שרק מעט נכתב אודותיו. למרות שהדיאלוגים שלו מלאים בדימויים מוחשיים, מכל הסוגים, אשר נשאבו מחיי היומיום, הרי שחזונו לגבי העיר האידיאלית מחוסר כל גוף ארכיטקטוני. כשהוא מתאר את העיר העתיקה של אטלנטיס, הוא לא מתאר, בעצם, את הפוליס האפלטונית, אלא את העיר ההלניסטית (לאחר אלכסנדר) החדשה, הגנים, אולמות הספורט, מסלולי המרוצים, המים החמים והקרים, התעלות, הארמון המלכותי שליד משכן האל, המצודה השמורה מאחורי מחסומי מים, והעיר עצמה המוקפת בחומה: הפוליס שלו אינה מתיימרת להחזיק אביזרים יקרים אלה או מימדים גדולים. התנאים העיקריים לקיומה הם מידה קטנה בהכרח, בידוד, יכולת לסיפוק צרכי עצמה; העיר סגורה - כמו ערים יוניות אחרות - בעמק מוגן וחייה בחומרה פוריטנית על מוצרי אדמתה.

ב"החוקים" פיתח זאת אפלטון עוד יותר, אך בחוסר בהירות: "העיר צריכה להיות ממוקמת קרוב ככל האפשר למרכז הארץ, אנחנו צריכים לבחור מקום שיש ברשותו את מה שדרוש לעיר, ואת זאת ניתן לדמיין ולתאר בקלות". (חבל! הוא התיחס כמובן מאליו בדייק למה שאנו רוצים לדעת)... "אז נחלק את העיר לשנים עשר חלקים, בתחילה נייסד מקדשים להסטיה, זאוס ואתונה, במקום אותו נקרא אקרופוליס, ונקיף אותו בחומה עגולה, שתראה את החלוקה לעיר המרכזית ולכפר מנקודה זו. שנים עשר החלקים צריכים להיות שוים, כך שאלה שאדמתם טובה יותר יהיו קטנים יותר, ואלה שאיכותם נמוכה יותר יהיו גדולים יותר. מספר החלקות צריך להיות 5040, וכל אחת מהן תחולק לשניים, וכל הקצבה תכלול שני חלקים כאלה, חלק אדמה אחד ליד העיר והשני במרחק מה...אחר כך הם צריכים להקצות שתיים עשרה חלקות לשנים עשר האלים, ולקרוא להן בשמות האלים ולהקדיש לכל אל מספר חלקים...והם צריכים לחלק את שנים עשר החלקים של העיר באותה צורה בה חילקו את הכפר, ולכל אדם יהיו שני מעונות, אחד במרכז הארץ ואחד בקצה".

מאוחר יותר הוסיף אפלטון מספר פרטים לגבי המרכז העירוני: "המקדשים ימוקמו מסביב לאגורה, וכל העיר תבנה על הרמות בצורת מעגל, לשם הגנה ולשם טוהר". למרות ש-אפלטון מתנגד בפיסקה זו לחומה מסביב לעיר, יש לזכור שהחומה נזכרה קודם לכן, בהקיפה את הרובע הקדוש. בליט ברירה, אפלטון הסכים שהחומה תמלא גם תפקיד מוניציפלי, באמרו: "אם אנשים חייבים שיהיו להם חומות, הבתים הפרטיים צריכים להיות מאורגנים כך שכל העיר תהיה קיר אחד, וכל הבתים יהיו מתאימים להגנה עקב אחידותם ושוויונם כלפי הרחובות. לצורת העיר, כשל מושב אחד, יהיה היבט שניתן להסכים עליו, ובהיותו קל להגנה הוא יהיה טוב לאין שיעור מבחינת הבטחון".

בסך הכל, במילותיו האחרונות לגבי העיר חורג אפלטון רק מעט מהדימוי המסורתי המוצק שכבר מוכר לנו. לבסוף הוא מוסיף תנאי לא רק לגבי האגורה, אלא עבור "הגימנסיום, מקומות הלימוד והתאטרות...כולם מוכנים עבור מלומדים וצופים"; ניתן לראות כאן כי למרות האתגרים הרדיקליים, כל שרצה אפלטון הוא לתחום את החיים והמשמעת הצבאיים הספרטניים בתוך מסגרת הפוליס האתונאית.

הנקודה היחידה שנראית מחוץ להקשר של השעטנו האתונאי-ספרטני הוא דברי ההלל לקולוניזציה, כיון שאפלטון אמר, שאין דבר שתורם יותר לטבע האנושי מאשר מלחמה וקולוניזציה. התנגדותו העיקרית לחיים בריכוזים קולוניאליים היתה הטענה שהמושבות אשר מאוכלסות בקבוצות הומוגניות, המבוססות על ידידות ושיתוף בשפה ובחוקים, צפויות להתמרד כנגד כל צורת שלטון השונה מזו שהורגלו אליה וזה, לכאורה, היה מכשול רציני בדרכו של המחוקק האידיאלי - כפי שאפלטון ראה את עצמו - כיון שהוא

השתוקק לייסד חוקים, מנהגים וטכסים שונים לחלוטין עבור קהילה חדשה. למרות ש-אפלטון לא אהב את הקהל האתונאי, שלכאורה קבע חוקים חדשים מבלי להקדיש תקופת חיים שלמה ללימודם, הוא היה שותף לאמונתם בתהליך קבלת החוק עצמו כאמצעי העיקרי, מלבד השכלה, לשיפור חברתי. בכך הוא קיבל בשלמותה את האמונה העתיקה במוסד המלוכה.

מספר האזרחים ברפובליקה היה מוגבל ל-5040. אלה, כנראה, היו חברים במעמד ה"מגינים", בו היו גברים ונשים במעמד זהה, כשם שהיה נהוג בספרטה. מספר זה ישאיר רק קבוצה קטנה של לוחמים, בסביבות האלף, כדי להגן על העיר הפרוזה; סך כל האוכלוסיה יהיה 25,000-30,000 נפשות - שמשום מה היה גם המספר בו נקבו לאונרדו דה וינצ'י ו-אבנעזר הווארד עבור עריהם האידיאליות. חמשת אלפים אזרחים מהוים את המספר המירבי אליו יכול לפנות נואם אחד בתאטרון מתאים. אך במדינה שאינה נשלטת ברוב דעות, אלא על ידי קבוצה קטנה של "מגינים", שבראשה עומד פילוסוף-מלך, והיא פועלת בדרך כלל בסודיות חסרת פשרות כמו "מועצת העשרה" בונציה של ימי הביניים, צמצום האוכלוסיה לגודל הנחוץ למגע פנים אל פנים ולהצבעה דמוקרטית לא נראה כנחוץ. יתכן ש-אפלטון חשש כי אוכלוסיה גדולה יותר תהיה קשה יותר לשליטה קפדנית. יתכן שהוא צדק, למרות שמספרים גדולים נוטים בדרך כלל לקבל דיכוי אכזרי. קיימת אפשרות ש-אפלטון דגל בשמירה על מספר תושבים נמוך כדי לחיות מאספקת מזון מקומית, מבלי להתלות בדגנים מיובאים.

אפלטון מעולם לא התייחס לשאלה חשובה, המחייבת התייחסותו של פילוסוף, אם לא של כלכלן: איזה חלק מהתרבות היוונית, על יצירתה העצומה בכל תחומי האמנות והחשיבה, ימשיך להתקיים בקהילה מבודדת וקטנה שכזו?

בעוד אפלטון קובע גבול קפדני לגודל העיר, הוא לא מציין כיצד ניתן לשמור על מסגרת מספרית כזו: באמצעות הקמת מושבות, רצח תינוקות, הפלות מלאכותיות, נישואין מאוחרים, או בדרך אחרת. קיים אפילו ספק באם הנישואין המשותפים יועדו ל"מגינים" בלבד או לאוכלוסיה כולה, למרות שבתי התינוקות המשותפים נראו כמיועדים לכל המעמדות, אפילו אם היה זה רק כדי לאפשר בחירה חופשית יותר של התינוקות ה"טובים ביותר". רוב ההצעות המפורטות ב"החוקים" ו"הרפובליקה" הן הצעות שליליות: בלי חיות, בלי מוסיקה רגשנית, בלי מחויבות נישואין, בלי דאגת הורים, בלי עירוב מקצועי, בלי פאר, בלי מגע עם זרים. מוגבל, פוריטני, סמכותי: כזה היה רעיונו. אף עיר לא היתה יכולה להתכווץ לתוך הצורה ש-אפלטון חפץ בה, מבלי להפסיק להיות עיר. בהתחשב בדרכו, הוא היה משנה את הדיאלוג העירוני למונולוג סטרילי של כוח טוטליטרי, למרות שאלה שמתחילים לדבר לעצמם בלבד מגיעים למצב בו אין להם מה לומר.

אך אפלטון צדק בחשבו שיש לבחון מחדש ולשנות את המבנה הבסיסי של העיר. ההתייחסות לכוח הכלכלי והפוליטי של העיר כמובן מאליו - הנסיון לעשות טוב יותר משהו שלא צריך היה להעשות מלכתחילה הינו בחזקת טעות שגורה אצל מתקנים ומתכננים פוליטיים. הוא אפילו תכנן כי השינוי הרדיקלי שחזה יתרחש בקלות יתר תחת לחץ קולוניאלי או שעבוד.

אם הפונקציות של העיר לא יכשלו, הרי שעקרון האריסטוקרטיה צריך לשווע לעזרה: לא רק לרכב על המעמד הבינוני, אלא אף להכניע כוח ברוטאלי: כוח של נשק, כסף ואנשים. גם כאן צדק אפלטון. יסודה של טעותו בהנחה השגויה לגבי טבעו של העקרון האריסטוקרטי, כרכוש בלעדי של מעמד או מקצוע; לעומת זאת, דרוש היה עירו של כשרון אחראי ושירות מסור אפילו בחלקים החשובים פחות של חיי היומיום.

החסידיים האמיתיים של רוחו של אפלטון הגיעו אלף שנים אחריו: הנזירים הבנדיקטים. אך כאשר בנדיקט הקים את האוטופיה הנזירית שלהם, היתה לו ראייה פנימית מספקת כדי להפוך את השקפותיו של אפלטון - להחליף מלחמה בשלום ובחוסר התנגדות, ולמזג את החוכמה הקפדנית והקדושה היומית של המנזר עם המשמעת של עבודה קבועה - כך איחד את כל מרכיבי החיים, אותם הפריד אפלטון ברוב זהירות. בנוסף לכך, השיטה הבנדיקטית צברה כוח לא באמצעות בידוד, אלא על ידי יצירת שרשרת של קהילות דומות, המחליפות ביניהן את מוצריהן, ברחבי אירופה.

ניתן להתפלא למראה עיוורונו של אפלטון. התרבות היוונית הגיעה בזמנו לנקודה בהתפתחותה, בה היה צורך לבחון את הצורות הקדומות שעד אז גילמו את דמות העיר: מעל לכל, היה צורך להתייבב כנגד העבדות והניצול החד צדדי, בהם פיתחה הכלכלה היוונית תלות הולכת וגוברת. אלו היו ההבחנות הראשונות של המוחות הגדולים של המאה החמישית. ל-אפלטון לא היה תפקיד בהערכה מחדש של "דרך החיים היוונית". בדחותו את קיומם של הרכוש הפרטי ועיסוקי המסחר הוא זילזל באזרחים בצורה חריפה מדי, מכדי לרכוש את ליבם באמצעות עקרון האריסטוקרטיה.

במקום להפוך את הסוחר למוסרי, ניסה אפלטון לבטל את המסחר כולו. אזרחים, כמו חברים, צריכים להחזיק הכל במשותף: אפילו נשים. המוסר שלו, כמו ההגיון שלו, היה מיועד לשימוש הבלעדי של המעמד העליון. את שאר האוכלוסייה צריך היה לשעבד ולאמן, להפוך אותם לצייתנים ובלתי מזיקים, כמו בעלי חיים מאולפים אחרים. בבית האידיאלי שלו לא היה צורך בחדירת אויר צח מבחוץ; במקום זאת הוא הגה חדר חסר חלונות אליו יזרים אויר מטוהר באופן מלאכותי, תחת ויסות קפדני. במובן זה הוא חזה את האיווולט שבסוג מסוים של מוח מודרני, אלפיים וארבע מאות שנים לאחר מכן.

אם כך, למרות ש-אפלטון היה מוכן לבצע שינויים קיצוניים ביותר בהשכלה וביחסי הרכוש, המין והנישואין, הוא הותיר את המוסדות הפרימיטיביים של המצודה על כנם; יתר על כן, הוא הרחיב את פעולתם המושחתת. ניצול כלכלי, עבדות, מלחמה, התמחות מקצועית מחויבת לתקופת חיים שלמה - כל אלה נותרו ללא שינוי. באספקת מזון ומשקה שמה הפוליס של אפלטון את מבטחה בפרות הקדושות, אך החולות. באופן לא מובן, למרות השתחררותו באמצעות הגיון ומתימטיקה מהאמונות ההמוניות, אפלטון נשאר נאמן לאמונות הטפלות של מעמדו, כולל האמונה לפיה מקצועות של עבודת יד הינם נחותים בדרך הטבע. דעה קדומה זו גרמה לעיכוב רציני בהתפתחות מדעי הטבע, עד שתפיסה ומחקר בסוף ימי הביניים התגברו על כפילותה של הכהונה.

קבעונויות אלה מנעו מ-אפלטון להגיע לשמץ של הבנה לגבי הסכנה האמיתית של העיר: הגיבוש המוקדם מדי של צורות המצודה הארכאיות. מאמציו הסתכמו בנסיון להפוך את המצודה עצמה לבטוחה יותר כנגד העיר הדמוקרטית החודרת, באמצעות חזרה למונופולין העתיק על הדת, המדע והכוח הצבאי, ועל ידי שימוש בסודיות וסילופים מגונים. ממש עיר אידיאלית!